

СТУДІЇ

УДК [94 (477:438):321.01:323.01:323.21.39[1657/1658)]

DOI: 10.33402/ur.2023-16-5-28

Андрій БОЛЯНОВСЬКИЙ

*доктор історичних наук, старший науковий співробітник
Центру дослідження українсько-польських відносин
Інституту українознавства ім. І. Крип'якевича НАН України
ORCID: <http://orcid.org/0000-0003-4361-8313>
e-meal: andrii.bolianovskiy@gmail.com*

ПОЛІТИЧНИЙ ШЛЯХ ДО ГАДЯЦЬКОЇ УГОДИ: ОСНОВНІ АРГУМЕНТИ І МОТИВАЦІЇ ДЕРЖАВНИХ ЕЛІТ ПОЛЬЩІ (1657 РІК – ЛІТО 1658 РОКУ)

Проаналізовано передумови укладання Гадяцької угоди для тогочасних керівників польських вищих органів влади. З'ясовано перспективи взаємин із Військом Запорізьким у Короні Польській і мету, яку під час підготовки до її підписання переслідувало верховне керівництво цієї держави, а також сприймання у Польщі України, уявлення польських політиків про тогочасні реалії і перспективи взаємин з козацькою державою. Досліджено різне бачення політичними елітами Речі Посполитої потреби укладення домовленостей з українським козацтвом. З'ясовано принципові розбіжності між репрезентантами владної верхівки Корони Польської у питанні угод із Військом Запорізьким, а також головні чинники, які стимулювали або стримували підписання Гадяцької угоди у Польщі. У висновках виокремлено головні зовнішньополітичні, внутрішньополітичні та інші чинники впливу на рішення владних еліт Польщі щодо укладення Гадяцької угоди Речі Посполитої з Військом Запорізьким. З'ясовано, що особливо важливими для прискорення розробки проекту угоди були ініціативи короля Польщі, які, однак, певний час гальмували або принаймні стримували представники промосковської шляхти. Стверджено, що ситуативні зовнішні виклики та загрози державній безпеці Речі Посполитої стали визначальними чинниками, що спонукали сенат підтримати ідею укладення угоди з Військом Запорізьким. Під впливом короля Польщі переважна більшість senatorів Речі Посполитої підтримала ідею відновлення союзу з Військом Запорізьким, більш чи менш явно змінила промосковську орієнтацію і виявила готовність до політичного зближення з українським козацтвом. Як наслідок, перший, підготовчий етап до укладення Гадяцької угоди забезпечив формування сприятливих передумов для схвалення польськими політичними елітами попередніх пунктів і першої версії майбутньої угоди в Гадячі.

Ключові слова: Польща, Україна, Військо Запорізьке, політичні еліти, Гадяцька угода.

Проблемі укладення Гадяцької угоди 1658 р. присвячено велику кількість публікацій українських науковців (див., наприклад: Сохань, 2008; Плохій, 2009;

Смолій та ін., 2016; Юга, 2016). Окрему увагу ставленню політичних еліт Польщі до ідеї укладання угоди Речі Посполитої (РП) з Військом Запорізьким присвятили у своїх монграфіях польські дослідники Францішек Равіта Гавронський (Franciszek Rawita Gawronski), Піотр Кроль (Piotr Kroll), канадський історик Анджей Перналь (Andrzej Pernal) (Rawita Gawroński, 1907; Kroll, 2008; Перналь, 2013) та інші вчені.

Проте досі історики не дали відповідей на багато актуальних питань про ставлення правлячих кіл Корони Польської до пропозицій укладання її союзу з Військом Запорізьким. Якими були передумови, обставини, сутність, зміст і мета укладання угоди РП з українською козацькою державою для тогочасних польських політичних діячів? Як уявляли собі тогочасні реалії і перспективи взаємин з козацькою державою у Короні Польській і яку мету під час підготовки до її підписання переслідувало вище керівництво цієї держави, як у Польщі сприймали Україну, як польські політики розцінювали тогочасні реалії і перспективи взаємин з козацькою державою? Якою була мотивація політичних еліт цієї держави щодо потреби укладення домовленостей та в чому виявлялися принципові роходження між політичними елітами Корони Польської у питанні досягнення угод із Військом Запорізьким? Якими були гальмівні чинники, що стримували її порозуміння з Військом Запорізьким? Головним завданням статті є спроба дати відповіді на всі ці запитання.

У статті одночасно з оригінальними історичними назвами вжито відповідні терміни-синоніми. Назву країни «Польща» подано як синонім до скорочення «Корона Польська» (КП) від офіційної назви «Корона Королівства Польського» (Corona Regni Poloniae), а назву «Україна» та «українська козацька держава» – як синоніми до «Війська Запорізького». Цитати з листів представників державних еліт Польщі подано в авторському перекладі з польської мови на українську з наведенням латинських висловів і їхнього перекладу в дужках.

Геополітичні інтереси Польщі й ініціативи королівського двору: стратегія короля й спроби домовитися з Богданом Хмельницьким. Прагнення Варшави порозумітися з козацькою Україною було зумовлене вкрай важливими внутрішньо- і зовнішньополітичними обставинами. Ще від часу входження всіх українських земель до Речі Посполитої після Люблінської унії 1569 р. королі Польщі (від Стефана Баторія (Stefan Batory) до смерті Яна III Собеського (Jan III Sobieski)) сприймали Військо Запорізьке не тільки як потенційну важливу опору для забезпечення обороноздатності, готову до відсічі можливої або явної агресії, а й також як можливу політично-військову протизагу для недопущення максимального посилення політичних впливів шляхтичів, частина яких чинила опір ініціативам королів у різних формах, починаючи від застосування права накладання вето на важливі королівські ініціативи й закінчуючи організацією антикоролівських виступів опозиційних шляхетських угруповань (рокошів). Напередодні ініціатив, які виявив Ян II Казимир Ваза (Jan II Kazimierz Waza) (далі – просто Ян Казимир) щодо переговорів із Богданом Хмельницьким у середині 1650-х років, у Варшаві знову актуалізувалися плани проведення реформи державного устрою, яка мала суттєво зміцнити королівську владу шляхом посилення позицій монарха й сенату та передбачала звуження прерогатив сейму (Czaplinski, 1957, s. 303–329). Щоб змусити шляхетську опозицію піти на поступки й домогтися підтримки від сейму,

король та деякі його політичні однодумці на різних етапах прагнули заручитися підтримкою Війська Запорізького як потужного політичного і військового союзника.

Крім внутрішньополітичних причин, визначальними для зближення «табору короля» з Богданом Хмельницьким та Іваном Виговським були також зовнішньополітичні міркування й спонуки: досягнення порозуміння з Військом Запорізьким зміцнило б позиції Речі Посполитої у взаємовідносинах із Московською державою та Швецією, що розпочала активні воєнні дії проти Польщі.

За умовами Віленського перемир'я з Московським царством у листопаді 1656 р. Ян Казимир мусив погодитися на обрання Алексея Михайловича (Алексей Михайлович) королем Польщі. Щоб не втратити свого престолу й зберегти корону, він був особисто зацікавлений в укладанні союзу з козаками проти Москви для стримування претензій царя.

Головним завданням Яна Казимира зокрема та його політичного оточення і королівського двору загалом за таких обставин було обговорити пропозиції порозуміння з Б. Хмельницьким та І. Виговським на вигідних для України умовах і досягнути згоди, щоб відтак винести на обговорення й затвердження свої пропозиції на «вищому форумі» владного олімпу РП, тобто спробувати переконати у потребі для держави укладення миру сейм – парламент РП. На завершальному етапі король через відданих йому людей і однодумців мав схилити на свій бік насамперед сенаторів як представників вищої палати, а після цього забезпечити реалізацію значно складнішого завдання – вмовити проголосувати за ратифікацію угоди із Військом Запорізьким посольську палату (пол. *izba posolska*) – нижчу палату депутатів сейму. Зважаючи на відсутність єдиного бачення потреби укладення договору з Військом Запорізьким серед різних високопосадових чиновників РП, король мусив проводити переговори у суворій таємниці не тільки від Москви, а й спочатку навіть від депутатів нижньої палати парламенту, щоб не зірвати переговорний процес задовго до імплементації цієї угоди.

Характерно, що одночасно з підготовкою підписання Віленського миру Ян Казимир уповноважив чернігівського воеводу Кшиштофа Тишкевича відновити переговори з Б. Хмельницьким. 5 жовтня 1656 р. у листі до комісарів король писав: «Щодо козаків, то цих усіма способами заспокоїти, хоч би їм що удільного за Дніпром уділити. Щодо цього буде надіслана наступною поштою інструкція на козацькі перемовини» (Kubala, 1917, s. 397). Згодом батько генерального писаря, Остап Виговський, розповів Федору Бутурліну і думному дякові Васілію Михайлову, що козацькі послі, запрошені до Вільна, після свого виїзду звідти на початку листопада 1656 р. повідомили Б. Хмельницькому та козацьким полковникам, що під час роботи комісії з підписання Віленського миру московити їх навіть до шатрів «задалеку не допускали, власне як псів до церкви Божої», а, згідно з отриманою ними конфіденційною інформацією, на підставі польсько-московських домовленостей вирішено й надалі «Військові Запорізькому ... бути по королівській стороні». Зі слів О. Виговського, це повідомлення викликало обурення присутніх козацьких полковників й особливо гетьмана: «Гетьман Богдан Хмельницький як шалений, який розуму позбувся, заволав і молив: “Уже, діти, про те не засмучуйтесь! Я знаю про те, що треба вчинити: треба відступити від руки царської величності, а підемо там, де всевишній Владика накаже бути – не тільки під християнським государем, а й навіть під бусурманом”. І запалився ..., і наказав

послати по всіх полковників на сейм [скликати раду полковників – А. Б.]. Зі слів О. Виговського, Б. Хмельницький двічі заявив, що козакам «аж ніяк неможливо бути під рукою царської величності через таке його царської величності немилосердя», а польські делегати ще до підписання Віленської угоди закликали козаків надіслати своїх послів для перемовин до короля Польщі: «А Ляхи безперестанно послів своїх посилали й кажуть про те, щоб він, гетьман, і все Військо Запорізьке послали послів своїх до короля до того міста, поки ще пакти не укладено з послами царської величності, щоб король їм всі їх провини пробачив...» (Акты, с. 566).

Очевидно, що Б. Хмельницький прислухався до цих порад, оскільки у січні 1657 р. офіційно нав'язав контакт з Яном Казимиром, виславши до нього Людвіка Браницького «з певним посольством» (Перналь, 2013, с. 201, 204). Протягом наступного півріччя до гетьмана звернулися інші представники польських владних еліт (Переводи, л. 68–79; Списки, л. 1–107). Найголовнішим речником ідеї миру та союзу між Річчю Посполитою і Україною з-поміж них був волинський каштелян і сенатор Станіслав Казимир Беневський (Stanisław Kazimierz Bieniewski), який від березня 1657 р. до вересня 1658 р. очолював дипломатичну місію короля Польщі в Чигирині й був, образно кажучи, головним рушійним двигуном переговорів. Його дипломатичним здібностям і умінням слід завдячувати прогресові й успіхові перемовин між королем Польщі й І. Виговським у 1658 р. (див.: Газін, 2012).

У червні 1657 р. до Чигирини також було вислано Стефана Сокальського (ймовірно, у військових справах). Тоді ж король офіційно відправив до козацького гетьмана тогочасного коменданта краківського замку, київського чашника Стефана Немирича (важливим завданням якого було спробувати неофіційно привернути на бік Речі Посполитої його брата Юрія, який активно допомагав Б. Хмельницькому та І. Виговському зокрема і Війську Запорізькому загалом) (Перналь, 2013, с. 201, 206).

Король і сенатори прагнули укласти домовленість із Б. Хмельницьким перед відкриттям майбутнього сейму, на якому царя мали формально обрати королем Польщі. 13 червня 1657 р. Ян Казимир підготував такі прохання й пропозиції до Б. Хмельницького: 1) чимшвидше підписати мирний договір із Річчю Посполитою; 2) повернути в Україну козацькі частини з табору Дердя II Ракоці; 3) скерувати 10-тисячний військовий корпус на допомогу Янові Казимиру проти шведського війська; 4) наказати іншим полкам наступати разом із кримським ханом на Семигород і, щоб забезпечити свою безпеку, особисто залишатися в Україні й спостерігати за подіями (Памятники, 1898, с. 153–160).

Того ж дня, 13 червня 1657 р., Ян Казимир із Данкова звернувся до І. Виговського з проханням про допомогу та сприяння у досягненні миру між Річчю Посполитою і Україною: «Уроджений і прихильний до нас, ми не втомлюємось у нашому старанні, яке взяли від початку нашого панування на себе, щоб заспокоювати держави, довірені нам від Бога, і пригашувати внутрішню пожежу, бо взагалі ми хочемо довести ту нашу ціль до пожаданого кінця й тепер». Після згадки про скерування свого посла до Б. Хмельницького король продовжував: «Проте достатньо ми поінформовані, що твоя ясна милість користується великою повагою, яку заслужив в уродженого гетьмана і всього війська Запорозького відвагою і своєю спритністю, а також вправністю у лицарському ділі, і багато що можеш. Через це жадаємо, щоб твоя вельми ясна милість схилився до такого святобливого

і потрібного всьому християнству діла і допоміг тут нам, маючи ту від нас неомінну королівську декларацію, що ми все те, що сталося, спільні гріхи, офіруємо справедливому Богові і нічого іншого та пожаданішого не маємо в серці над спільне добро, цілісність та безпеку як Річі Посполитої, так і Війська Запорізького. І коли велика, ясна твоя милість виявить свою зичливість у тій оказії, щоб заспокоїти розрух у спільній вітчизні, то будемо віддячувати те вельми ясній твоїй милості всілякою нашою ласкою і щедротливістю» (Величко, 1992, с. 211).

Пропозиції короля Польщі цареві Московської держави щодо союзу проти Швеції і український чинник. Смерть Б. Хмельницького викликала короткий період своєрідної «турбулентності» у спробах порозуміння між Річчю Посполитою і Військом Запорізьким. Обраний новим гетьманом І. Виговський розпочав активну політичну гру, кінцевою метою якої було заручитися політичною підтримкою та військовою допомогою різних держав для Війська Запорізького. Часто союз Війська Запорізького з однією державою інші сприймали як готовність брати участь у війнах проти її ворогів, тому Виговський намагався діяти з максимальною обережністю. Його зовнішньополітична діяльність стала для Варшави одним з аргументів для недовіри до політики І. Виговського. Типовий приклад – укладання союзу цього гетьмана з тогочасним головним воєнним ворогом Польщі й особистим ворогом Яна Казимира – королем Швеції Карлом X Густавом.

За дорученням І. Виговського, 6 жовтня 1657 р. його делегати від імені Війська Запорізького підписали угоду про союз із представниками короля Швеції (Архів, 1908, с. 333–335). Очевидно, що інформація про цю угоду дійшла до короля Польщі, який у відповідь емоційно виявив готовність до укладання угоди з Московським царством, що означало відмову від ідеї союзу з козаками проти Москви. 17 жовтня 1657 р. він написав листа цареві Московської держави, в якому звинуватив козаків в хитруванні й намаганні ввести Варшаву і Москву в оману. З аналізу тексту листа виразно напрошується висновок про те, що гетьман, намагаючись запевнити Яна Казимира і Кремль у своїй лояльності, насправді проводив власну незалежну політичну лінію створеної ним держави, вміло використовуючи взаємні протиріччя між країнами-сусідами і сприятливу міжнародну кон'юнктуру. Далі було описано зміст згаданого листа Б. Хмельницького до короля й здійснено спробу спростувати зроблені у ньому закиди стосовно хибної політики Польщі щодо України. Ян Казимир заперечив звинувачення Б. Хмельницьким Варшави в інспіруванні війни Оттоманської Порти і Кримського ханства проти козаків. Наприкінці листа Ян Казимир красномовно дав зрозуміти, що треба скерувати спільні зусилля Варшави та Москви проти війська короля Карла X Густава й звернув увагу царя на можливу спільну загрозу для Речі Посполитої й Московського царства з боку Оттоманської Порти у той час, коли шведський король вислав посла «до Порти, щоб [султан – А. Б.] війну почав проти Москви й Польщі» (Мицик, 2015, с. 256–257).

Однак пропозиції короля Польщі цареві Московської держави щодо союзу проти Швеції Кремль не підтримав. Це стало однією з важливих причин для пошуку політичним оточенням Яна Казимира нових підходів до вирішення проблеми воєнного конфлікту з Військом Запорізьким, актуалізувало на порядку денному політики Польщі український чинник і прискорило перехід українсько-польських переговорів у площину обговорення важливих конкретних питань.

Політичні контакти між Яном Казимиром та Іваном Виговським. Від кінця 1657 р. Ян Казимир почав виявляти особливе зацікавлення в обговоренні з Іваном Виговським умов майбутньої угоди з українською козацькою державою, з огляду на те, що саме в той час Москва вдалася до активних дій, метою яких було перетворити Військо Запорізьке на цілковито залежного від неї васала. Для цього Кремль почав поступове нарощування своєї мілітарної присутності, а саме перекидання своїх військ на українські землі під приводом нібито надання військової допомоги у відповідь на неактуальне тоді прохання покійного на той час Б. Хмельницького про скерування в Україну окремого війська Московської держави для протистояння можливому поновленню наступу польських військ в Україну. Відомий польський дослідник історії взаємин Корони Польської і Війська Запорізького Піотр Кролл так описав мотиви, що активізували зусилля Яна Казимира щодо порозуміння з українським козацтвом: «Від початку 1658 р. король і його оточення виступали за мирну угоду з козаками і сподівалися на її швидке завершення. Таке рішення, по-перше, гарантувало безпеку східних кордонів від московської агресії на час війни зі Швецією, по-друге, безкровно, що було дуже важливо, повертало Україну під владу короля, по-третє, дозволяло розраховувати на допомогу хоробрих козацьких полків у боях у Помор'ї та Лівонії. Відновлення московської війни очікували, як наслідок повернення козаків під владу Речі Посполитої, але вважали, що це все одно колись мало статися. У цьому разі необхідно було припинити конфлікт зі Швецією» (Kroll, 2008, s. 63).

Виходу Речі Посполитої з війни зі Швецією завадили неприйнятні для Яна Казимира надмірні умови миру, запропоновані Карлом X Густавом, а дедалі помітніші приготування Московської держави до відновлення військових дій спонукали короля та його радників погодитися на переговори з представниками царя.

Водночас король і його радники вирішили шукати нові аргументи на користь угоди з Військом Запорізьким, сподіваючись, що її швидке підписання зміцнить позиції Польщі під час переговорів з Московією. Тому вони були готові примиритися з українською козацькою державою не на принципах, викладених у попередніх інструкціях, а на основі далекоюсяжних політичних поступок у договорі, що мав ґрунтуватися на моделі взаємин паритету, яку було втілено в життя у формі польсько-литовської Люблінської унії. У середині липня 1658 р. у розмові з посланцем імператора Священної Римської імперії Леопольда I Францем фон Лісолою король вказував, що козаки повинні користуватися тими ж привілеями, що й громадяни Великого князівства Литовського (ВКЛ), мати своїх урядовців, вибирати членів сейму, «і вони становитимуть окремий орган у самому тілі республіки» (Герасимчук, 1909, с. 92; Kubala, 1922, s. 106–107).

Хоча тоді Ян Казимир сприймав Швецію як ворога № 1, він схвалив ідею ведення перемовин козацьких дипломатів із шведськими для того, щоб дізнатися про політичні плани Карла X Густава як свого важливого політичного ворога. Московське ж царство король Польщі трактував тільки як ворога № 2, хоча й погоджувався зі слухною рекомендацією І. Виговського про доцільність стримати укладення перемир'я між Московською державою і Швецією. Саме у той час до короля знову прибув посол І. Виговського – львівський братчик, міщанин та купець грецького походження Феодосій Томкевич, який задля певної конспіративності в

перемовинах фігурував, як «Теодозій Грек». На підставі довірливої розмови з ним король піддав сумніву доцільність зустрічі «Теодозія Грека» з особистим ворогом Яна Казимира – королем Швеції Карлом X Густавом, висловлюючи застереження, що той може тільки зашкодити укладанню угоди між Річчю Посполитою і Військом Запорізьким. З цього приводу 25 липня 1658 р. у листі з Серакова Ян Казимир писав до І. Виговського:

«Дає нам знати п. Беневський, каштелян волинський, що ти послав до нас Теодозія Грека з повною згодою з нашим наміром, який зводиться тільки до того, щоби ми, пройшовши через будь-які колишні образи з амністією, приєднали роз'єднані серця підданих, довірених нам Богом, до згоди, єдності та цілковитого миру і, перебуваючи нерозривно об'єднаними, ми стали б острахом для всіх ворогів, які отримують для себе користь від наших громадянських дилем. ... Що стосується походу того ж Теодозія до шведського короля від твого і Війська Запорізького імені, вирішуючи в цьому пункті, ми в себе прийшли до висновку, що *non expedit* (не доцільно), щоб Теодозій в цей час їхав туди. Ми дивимось на нинішні обставини, тож знаємо притворство [*przewrotność* – тут йдеться про непостійність, облудливість – А. Б.] шведського ворога, який, шукаючи всіляких способів роз'єднати та посварити нас із Москвою та заслужити собі кредит, напевне, *violato jura gentium* (порушивши закони народів), послав би ... Теодорія до московського царя, через що легко могла б вирости *diffidentia* (недовіра), однаково шкідлива нашим державам і нашому Війську Запорізькому. Ми також піклуємося, з ласки Божої, ... щоб вести війну проти шведів з великим і сильним підкріпленням від Й[ого] м[илості] короля угорців і чехів, які були об'єднані з частиною кварцяного війська і розташувалися на кордоні Великопольщі *ad omnem casum hostilitatis* (у разі відсічі супроти кожного ворога). ... Таким чином ми надаємо люб'язному Тобі інформацію, що ця легация, мовляв, нічого корисного не зробила, і є *periculum* (небезпека), щоб вона не зашкодила нам ще більше шведською зрадою. Тому ... нам швидше здається, що Теодозій повинен відмовитися від обраного шляху. Ми ж, як усілякі доброзичливі люб'язні твої заяви, так і цей похід та поради сприймаємо як ознаку стабільної прихильності до нас [і нашої спільної Батьківщини – закреслено – А. Б.], переконавшись, що ми дбаємо про твої і всього Війська Запорізького всякі добро, мир і щастя, і завжди будемо дбати, у чому люб'язний ти сам переконаєшся» (Kubala, 1922, s. 541–542).

Приблизно у той самий час, зі слів козацького літописця Самійла Величка, І. Виговський, «схиляючись до Корони Польської, учинив був через своїх послів звідомлення королеві Янові-Казимиру про своє щасливе звитяжництво над Пушкарем» (Величко, 1991, с. 232). Очевидно, що це сталося після 11 червня – дня, коли Мартин Пушкар був убитий під час бою полку під його командуванням проти козацького війська, яке очолював особисто І. Виговський.

Король неприховано радів успіхові у просуванні перемовин з І. Виговським. 2 вересня 1658 р. Ян Казимир писав у листі з Варшави до С. К. Беневського: «Маємо надію, що розпочата з козаками добра справа, *neu pre spere* (як я сподіваюся), *propendet* (просувається) до бажаного кінця, з огляду на що буду відкликати і свої залози зі шляхетських маєтків» (Kubala, 1922, s. 547).

Наміри королеви Польщі. Зацікавленість у налагодженні союзних відносин із Військом Запорізьким у той же час виявила жінка Яна Казимира, королева

Польщі Марія-Людвіка Гонзага, яка активно втручалася в політичні процеси в Короні Польській і у листі від 3 червня 1657 р. звернулася до Б. Хмельницького з проханням встановити мир із Річчю Посполитою (Перналь, 2013, с. 201). Перші дипломатичні зусилля королеви Польщі, спрямовані на те, щоб повернути Україну до складу Речі Посполитої, увінчалися успіхом. 19 листопада 1657 р. у листі до Апостольського Престолу папський нунцій з Варшави повідомив, що з України повернувся скерований туди з Польщі королевою посол, який заявив, що новий гетьман І. Виговський з українськими козаками готові бути підданими короля: «Хоча козаків тут [у Варшаві – А. Б.] дуже боялися, за 18 днів звідти прибула особа, яку посилала туди [в Україну – А. Б.] Її Величність королева і яка посилалася на ухвалу їх народу про бажання підкоритися Його Величності, до якого вони тому якнайшвидше надішлють урочисте посольство...» (Welykuj, 1963, s. 80).

Відомо, що королева Польщі особливо активно виявляла зацікавлення в реалізації Гадяцької угоди в останні місяці приготувань до її підписання. Щоб заручитися для Корони Польської підтримкою Війська Запорізького, вона особисто листувалася з І. Виговським. Самійло Величко стверджував у своєму літописі, що «Виговський ще за життя Хмельницького схилився до приязні з Короною Польською і бажав із нею згоди, надто ж після його, Хмельницького, смерті, бо в своєму листі, писаному до польської королеви при відправленні лядських послів, озивався з доброю увагою на згоду з Короною Польською» (Величко, 1991, с. 216).

У серпні 1658 р. в одному зі своїх листів до королеви І. Виговський повідомив про готовність об'єднати Україну як «Велике князівство Руське» з Польщею та Литвою в складі Речі Посполитої. Вона також листувалася з його однодумцем, наказним гетьманом Антоном Ждановичем, від якого отримала запевнення у його готовності надати в розпорядження короля та королеви на їхній заклик козацький корпус чисельністю 20 000 вояків. Її зацікавленість у союзі з Військом Запорізьким можна пояснити трьома причинами: 1) зовнішньополітичною загрозою для збереження Речі Посполитої в кордонах середини XVII ст.; 2) впевненістю в завищеності реальної військової сили Московської держави; 3) внутрішньополітичними причинами, а саме планами зміцнення влади короля. Не випадково впливові шляхетські політики вбачали в ініціативах королеви щодо укладення союзу короля з українськими козаками прихований намір використати їх як опозицію для послаблення абсолютної влади шляхти в Короні Польській і одночасного посилення у такий спосіб політичного впливу свого чоловіка Яна Казимира. Очевидно, Марія-Людвіка Гонзага тільки продовжувала лінію свого колишнього чоловіка, короля Польщі Владислава IV, який в останні два роки життя спільно з великим коронним канцлером Єжи Оссолінським (Jerzy Ossoliński) розробляв плани використання козацтва як внутрішньополітичної противаги до посилення позицій польських великих магнатів та шляхтичів (детальніше див.: Kubala, 1924).

Підстави зробити усі ці висновки дає запис у щоденнику за 1 вересня 1658 р. секретаря королеви Польщі Марії-Людвіки Гонзаги П'єра де Нуає (Pierre des Noyers): «Московити ... слабкі і в досить поганому стані. Однак проти них посиляють дві армії Литви, які, безперечно, можуть їх перемогти, якщо захочуть виконати свій обов'язок. У них, до того ж, війна проти генерала козаків. Це правда, що частина [козаків] підтримує їх [московитів – А. Б.] і йде з ними, але король

спонукав татар надати допомогу цьому полководцю, й вони на деякий час покинули Трансільванію і пішли в Україну, щоб принести йому допомогу. Виговський, який є цим генералом, у листах до королеви обіцяє всю її [Україну – А. Б.] передати як велике князівство під владу Польщі. Є ще один козацький старшина [найімовірніше, йдеться про Антона Ждановича, який після облоги Варшави у середині липня 1657 р. повернувся в Україну – А. Б.], який у листі до королеви обіцяє привести 20 000 чоловіків проти тих ворогів, проти яких вона забажає. Ця підпорядкованість і підкорення першого [Виговського – А. Б.] викликали тривогу у деяких наших республіканців, наче королева мала якісь думки проти їхніх свобод; але всі його турботи спрямовані лише на відновлення миру в цьому королівстві, а не на збільшення його бід» (Nouers, 1859, p. 434).

Коментуючи підтримку королевою Польщі планів чимшвидшого укладання домовленостей Корони Польської з Військом Запорізьким, відомий дослідник українсько-польських відносин доби козаччини Піотр Кролль вважав її мотиви суто прагматичними: «За договори з козаками виступала, зокрема, королева Марія Людовіка, сподіваючись, що успіх у їхньому укладенні зміцнить позиції двору на міжнародній арені, а також у країні. По-перше, передбачалося, що їхній перехід під владу Речі Посполитої значно покращить її політичне та військове становище у відносинах зі Швецією та Московією. По-друге, сподівалися, що козаки можуть бути використані в битві за реформу держави (йшлося про реформу сейму) і за плани виборів короля *vivente rege* [за життя [іншого] короля (лат.) – А. Б.], пов'язаних з обранням французького кандидата на престол» (Kroll, 2008, s. 65).

Настрої сенаторів: ставлення знавців українських справ, радників, посадових осіб і головних експертів Корони Польської до відносин із Військом Запорізьким. Якщо король Ян Казимир мав право ініціативи щодо формування пріоритетів зовнішньої політики Речі Посполитої, то визначальний вплив на її практичне втілення в життя мав сейм – парламент цієї держави, до складу якого входили сенат як вища палата РП та палата послів (депутатів) як нижня палата парламенту. Сенат складався з 140 найвищих сановників Речі Посполитої (довічних сенаторських посад), які засідали за встановленим порядком старшинства. Засідання сенату формально проходили під головуванням короля через великого коронного маршалка. Головою цієї палати був архієпископ Гнезненський і Примає Польщі в одній особі як найвищий сенатор країни. Король мав вирішальний вплив на склад сенату і право самому на власний розсуд «заповнювати сенатські крісла» (Wierzbicki, 2017, s. 168).

За умов постійного нарощування сил Московського царства від початку XVII ст. до кінця першої третини XVIII ст. політичні еліти Польщі були поділені на прихильників й опонентів ідеї союзу з Московським царством. Після втрати впливів «антимосковської партії» Януша Радзивіла (Janusz Radzywil) після його смерті у 1656 р. чи не найбільшою політичною групою підтримки ідеї укладення миру із Московською державою серед членів сенату РП була група державних діячів ВКЛ. До них належали великий литовський гетьман і воєвода віленський (від 1656 р.) та смоленський Павло Ян Сапега (Paweł Jan Sapieha), польний литовський гетьман (від 1654 р.) Вінцент Александер Корвін-Госевський (Wincenty Aleksander Korwin Gosiewski), великий литовський канцлер Кшиштоф Зигмунт Пац

(Krzysztof Zygmunt Pac), литовський підканцлер Александер Кшиштоф Нарушевич (Aleksander Krzysztof Naruszewicz) (Dąbrowski J., 1996, s. 98).

Певним чином про- і антимосковські орієнтації політичних еліт РП визначили їхнє ставлення до Війська Запорізького: тоді як прибічники укладення політичних угод із Московською державою, недооцінюючи її потенційну загрозу, ігнорували інтереси козацтва, опоненти цієї ідеї намагалися порозумітися з українською козацькою старшиною, вбачаючи в ній дієву військову силу, здатну протистояти агресивній політиці Москви проти РП. Втома від тривалої війни спонукала частину сенаторів сейму Польщі – представників другого зі згаданих угруповань – виявити добру волю й підтримати ідею укладення миру з козаками (Kubala, 1922, s. 197).

Уже 30 червня 1655 р. було складено інструкцію для переговорів з І. Виговським, яку підписали король Ян Казимир та група сенаторів (зокрема віленський воєвода і великий гетьман ВКЛ Януш Радзивілл, тогочасний великий коронний канцлер Стефан Корицінський (Stefan Korcyński), великий коронний канцлер Максиміліан Брозовський (Maksymilian Brozowski), підканцлер ВКЛ Лев Сапега (Leon Sapieha), войницький каштелян Ян Велопольський (Jan Wielopolski), коронний підскарбій Богуслав Лещинський (Bogusław Leszczyński), київський підкоморій Юрій Немирич, польний коронний писар Ян Сапега (Jan Sapieha), Кшиштоф Альбрехт Коцель (Krzysztof Albrecht Kociel), Даниель Зиткевич (Daniel Zytkiewicz)). У ній було визначено можливі перспективи порозуміння й заплановано спільне підписання документа Я. Казимиром та сенаторами, з одного боку, та Б. Хмельницьким і керівними діячами генеральної української козацької старшини – з іншого: «Богдан Хмельницький, гетьман Війська Запорозького, також вся старшина і всі отамани цього війська, що з ним, добросовісні, великодушні і вірні Й.К.М. і Речі Посполитій, хочуть укласти міцний мир і будуть його твердо дотримуватися завжди, зберігаючи перед очима загальне благо і уникаючи проливання християнської крові, щоб він не дав більше втіхи ворогам...». Було рекомендовано акцентувати увагу на тому, що «Річ Посполита приєднується до цієї угоди з самими козаками, а не з Москвою». Кримському хану потрібно було пояснити, що «Його милість король приступає до цієї угоди з самими козаками, не з Москвою». Було чітко задекларовано намір «відірвати козаків від Москви і ... повернути на ту ж Москву разом із коронними і його милості хана військами» (Dąbrowski J., 2003, s. 87–102, 130).

Упродовж наступних двох років конфліктів між Річчю Посполитою і Військом Запорізьким кількість сенаторів, які підтримували ідею порозуміння з українськими козаками, значно зростає. Група сенаторів, пов'язаних із польським військом у Сокалі, 17 травня 1657 р. надіслала Хмельницькому колективного листа, підписаного «добрі друзі». Сенатори запевнили, що під Сокалем стоять лише залишки армії, і вони доклали всіх зусиль, щоб уникнути взаємної агресії (Rawita Gawroński, 1907, s. 11–12).

До ідеї потреби політичного зближення з Україною прийшло багато тих державних діячів Польщі, які у 1648–1655 рр. брали участь у війні проти Війська Запорізького. Політичне ситуативне кредо цієї частини сенаторів сформулював колишній великий коронний підчаший Ян Замойський (Jan Zamojski) (який у 1651 р. боровся проти повсталих українських козаків у битві під Берестечком й від 1658 р. був призначений Київським воєводою). 10 липня 1657 р. він писав із Замостя у листі до козацького полковника Антона Ждановича: «Усі ми, не тільки

як сини цієї Батьківщини, але як християни, повинні бажати, щоб Річ Посполита якнайшвидше і якомога ефективніше могла досягнути бажаної згоди з Військом Запорізьким» (Dąbrowski M., 2015, s. 387–388).

Після піврічної підготовчої роботи короля та його однодумців було вирішено виробити спільну позицію щодо угоди Речі Посполитої з Військом Запорізьким як важливий пріоритет її зовнішньої і внутрішньої політики. 20 лютого 1658 р. розпочалася скликана королем нарада сенаторів, відома як Варшавська конвокація. На цьому з'їзді було прийнято рішення шукати порозуміння зі Швецією, компромісу з І. Виговським та продовжувати війну проти Московської держави. Усі присутні на ньому сенатори були за одночасне ведення переговорів із Кремлем та українськими козаками. Лише віленський каштелян Ян Казимир Ходкевич (Jan Kazimierz Chodkiewicz) запропонував укласти угоду спочатку з царем, а потім із гетьманом. Зважаючи на поганий стан Литви, його підтримали віленський єпископ Ян Кароль Довгялло-Завіша (Jan Karol Dowgiałło Zawisza) та власний секретар Яна Казимира, смоленський каштелян Казимир Людвік Євлашевський (Kazimierz Ludwik Jewłaszewski) (який у 1657 р. і 1658 р. разом зі С. К. Беневським був послом до Б. Хмельницького та І. Виговського, переконуючи їх повернути Україну до складу Речі Посполитої з-під влади царя Московської держави). Одночасні переговори з Москвою та козаками підтримали, зокрема, кувявський єпископ Казімеж Флоріан Чарторійський (Kazimierz Florian Czartoryski), Войницький каштелян і бецький (у 1657 р. також стрийський) староста Ян Велопольський (Jan Wielopolski), руський воєвода Стефан Чарнецький (Stefan Czarniecki) і земський підскарбій та польний гетьман литовський Вінцент Корвін-Госевський (Kroll, 2008, s. 63, 63 przypis).

У згаданих сенаторів були різні мотивації підтримки ідеї досягнення порозуміння між Польщею і Україною, й вони еволюціонували у своєму ставленні до Війська Запорізького від трактування його як ворога до сприймання його нехай не стратегічним, то принаймні ситуативним союзником. В. Корвін-Госевський, наприклад, був відомий тим, що спочатку брав участь у бойових діях проти козацького війська у 1649 р., а через рік у 1651 р. був серед учасників делегації, які прибули до Б. Хмельницького для підписання Білоцерківської угоди Речі Посполитої і Війська Запорізького (Новицький, 1995, с. 369–370). С. Чарнецький боровся у війні проти Війська Запорізького в 1648 р. і після звільнення з татарського полону в 1651–1655 роках застосовував тактику випаленої землі в Україні. Коли об'єднані семигородсько-козацькі війська захопили Варшаву і роз'єдналися після відступу корпусу А. Ждановича в Україну, він розгромив і 22 липня 1657 р. прийняв капітуляцію семигородського князя Дердя II Ракоці та на якийсь час не вбачав головного ворога у козацькому війську. Призначений 1657 р. воєводою руським, Чарнецький був зацікавлений у забезпеченні спокою на підпорядкованій йому території й у підтримці політичного курсу І. Виговського на ревізію антипольського курсу політики Б. Хмельницького (Besala, 1983, s. 53–62; Guldon, 1999, s. 86–110).

За ведення переговорів із козаками також висловилися: прихильники союзу з Австрією (відомою тоді під офіційною назвою «Священна Римська Імперія»), коронний підканцлер і Перемишльський єпископ Анджей Тшебіцький (Andrzej Trzebicki) та великий коронний канцлер, Гнезненський архієпископ і очільник (примас) Римо-католицької церкви у Короні Польській Анджей Лещинський (Andrzej

Leszczyński), який теж пройшов певну еволюцію у ставленні до Війська Запорізького від його сприймання як ворога до трактування союзником – у 1651 р. брав участь у битві проти козацького війська під Берестечком (Topolski, 1981, s. 413).

Ідею угоди РП з Військом Запорізьким схвалив також архієпископ Львівський Ян Тарновський (Jan Tarnowski). Київський єпископ Томаш Уейський (Tomasz Ujejski) був однозначно проти угоди з козаками, а ленчицький каштелян Александер Сельський (Aleksander Selski) – проти угоди з Москвою. Проте більшість сенаторів підтримала проведення переговорів з І. Виговським. Під впливом антимосковських настроїв, які виявилися наприкінці нарад, сенатори вирішили ввести в оману царя обіцянками обрати його королем Польщі після смерті Яна Казимира й водночас вести переговори з Військом Запорізьким (Kroll, 2008, s. 63, 63 przypis).

Наприкінці засідань загальних зборів сенату, 5 березня 1658 р., було ухвалено досягати порозуміння з козаками. Вирішено, що після погодження умов і затвердження інструкції для уповноважених до переговорів з І. Виговським буде вислано комісарів. 20 березня написано цю інструкцію, а комісарами призначено великих і польних гетьманів: Станіслава Потоцького та Єжи Любомирського від Корони Польської, Павла Сапегу та Вінцента Корвіна-Госєвського від Великого князівства Литовського, а також волинського та смоленського каштелянів С. К. Беневського та Казимира Людвіка Євлашевського. Зі змісту цього документа можна зробити однозначний висновок про те, що представники верхньої палати сейму Речі Посполитої були налаштовані виконати навіть максимальні вимоги І. Виговського та генеральної козацької старшини. Зокрема, в інструкції було дозволено погодитися на утворення Великого князівства Руського як третьої союзної держави Речі Посполитої, зрівняної у правах із КП та ВКЛ (Перналь, 2013, с. 222).

Сейм, що засідав у Варшаві від 10 липня 1658 р., прийняв дві суперечні ухвали: з одного боку, дав згоду на обрання царя на польський престол, проголошене в угоді, укладеній 1656 р. у Немежах за життя Яна Казимира, але з умовою, що він присягне на тих умовах, які були дані комісарам у травні. З іншого боку, прийнята депутатами інструкція містила положення не тільки про необхідність повернення України під владу царя, а й про необхідність виведення звідти московських військ (Kubala, 1922, s. 73).

Більшість інших сенаторів також була готова підтримати проведення переговорів з І. Виговським. Проте для підтримки «розмов із козаками» сенатори наполягали на демонстрації польської військової присутності на прикордонні з козацькою Україною (Dąbrowski, 1996, s. 93).

Про те, що питання переговорів із козаками підтримало багато коронних сенаторів, свідчить інформація, надана австрійським послом у Варшаві Францем фон Лісолою. 8 серпня 1658 р. він доповів імператору Леопольду I, що багато польських сенаторів, бажаючи сприяти переговорам, погодилися під час визначення *modus vivendi* (способу існування) з Військом Запорізьким на систему за зразком Люблінської унії (Герасимчук, 1994, с. 104).

Розходження між прихильниками «партії миру» і «партії війни». Від початку 1657 р. до підписання угоди у Гадячі у вересні 1658 р. можна простежити чіткий поділ польських еліт у баченні доцільності укладення союзу РП і Війська Запорізького. Однаково у КП і в Україні сформувалися власні «партія миру» і

«партія війни». У Польщі головними речниками ідеї миру були окремі представники, так би мовити, цивільного вищого владного олімпу РП. Великий коронний канцлер Стефан Корицінський, наприклад, виступав за союз із Московією, зважаючи на тогочасну війну РП проти Швеції. Натомість протилежної думки дотримувався коронний підскарбій Богуслав Лещинський (Kroll, 2008, s. 62). Ще іншої думки – Гнезнінський архієпископ, Примас Римо-Католицької Церкви Польщі Анджей Лещинський, який у квітні 1658 р. закликав короля прискорити «укладання трактатів із козаками», що могли би гарантувати безпеку Речі Посполитої (Памятники, 1898, с. 235).

Головним речником «партії війни» у Польщі від часу «Хмельниччини» були військові, яких репрезентували ті войовничі кола магнатів та шляхти, які втратили майно в Україні й з метою його повернення брали активну участь у війні проти Війська Запорізького. Двір наполегливо намагався схилити до угод з козаками неприхильно до них налаштованих сановників, одними з найвпливовіших із них були великий коронний гетьман Станіслав Потоцький (Stanisław Potocki) та польний коронний гетьман Єжи Себастьян Любомирський (Jerzy Sebastian Lubomirski). Якийсь час С. Потоцький, зокрема, виявляв зацікавлення українським питанням. 8 січня 1658 р., наприклад, він у листі Беневському зробив запит: «З України, якщо щось нове є чи буде, то прошу мені Ваша милість милостивий пане давати швидко знати. Ми маємо тільки *rumor sparsus* (поширення чуток), нібито козацькі посланці поїхали до Його милості короля, про що не знаю нічого певного; якби це було відомо вашій милості милостивому панові, бажаю і прошу мене поінформувати» (Памятники, 1898, с. 259). Проте Потоцький залишився непримиренним щодо українських козаків. У лютому 1658 р. він писав у листі до Анджея Тшебіцького, що перемога над ними – єдиний спосіб повернути втрачені воєводства, «не вдаючись до ніяких договорів, бо ними ворог тільки забирає нам час» (Archiwum).

Водночас позиція Є. С. Любомирського була дещо двоїста, що можна пояснити дуалізмом займаних ним посад. З одного боку, він був представником «партії війни» як коронний польний гетьман, з іншого боку – представником «партії миру» як «цивільний» високопосадовець, оскільки займав посаду великого коронного маршалка (державного службовця найвищого рангу в Речі Посполитій, був першим міністром у Короні Польській і мав повноваження «міністра внутрішніх справ королівського двору», забезпечував безпеку короля і виконував поліцейську і судову владу в столиці та королівській резиденції). Любомирський був одним із головних прихильників миру з царем (Dąbrowski, 1996, s. 98). Він брав участь у поході проти козацького війська 1651 р., 1653 р. був одним із полководців у битві під Сучавою й того ж року під Жванцем брав участь у переговорах про угоду з кримським ханом, потім вів переговори з московськими депутатами. Згодом, у липні 1657 р., змусив армію Дердя II Ракоці капітулювати під Чорним Островом. У 1656–1657 рр. Любомирський вважав першочерговим завданням політики РП припинення війни зі Швецією та перекидання всіх коронних і литовських сил на східний фронт – тобто схилився до силового вирішення проблеми відносин із Військом Запорізьким. Тривалий час Любомирський вважав, що збройний виступ Польщі змусить незаможну частину козацтва, яка підтримувала Москву, повернутися під владу Речі Посполитої. 16 травня 1658 р. у листі до С. К. Беневського

він вказав на потребу «в Пруссії закінчити миром зі шведами, а тут *unitis agamus viribus* (діймо єдиними силами)» (Памятники, 1898, с. 297–300).

Хоча Є. С. Любомирський був відомий своєю активною участю у війні коронного війська проти повсталих козаків під проводом Б. Хмельницького, під час започаткування переговорів із Військом Запорізьким він дотримувався більш стриманої тональності. У кожному разі не прагнув повного знищення козацтва, був реалістом і добре усвідомлював той факт, що їхні циклічні повстання тільки послаблюють і послаблюватимуть далі силу Речі Посполитої, якщо не будуть застосовані комплексні рішення для усунення причин незадоволення політикою Корони Польської щодо України (Kersten, 1973, s. 14–19; Kłaczewski, 2002). Однак після смерті Б. Хмельницького Є. С. Любомирський змінив ставлення до ідеї союзу з Україною. За твердженням В. Герасимчука, Любомирський, «один з найконсеквентніших тодішніх польських політиків, зараз відгадав дійсну причину згаданого звороту у Виговського. Видів же він, що Виговський задалеко зайшов з Москвою і для того шукав український гетьман опори де-інде і тому побивався, щоби Польщу звести на мирову дорогу зі всіма сусідами, а в нагороду за се сподівався, що Польща з вдячності призволить йому на злуку всіх руських земель». Саме тому, зі слів Герасимчука, Любомирський, «щоби ситуацію використати для себе, попирав французьке сторонництво королевої і впливав на правительство і наклонював його до заключення згоди з Швецією, аби тим лекше кинути всі сили на Україну і приспішити сполуку» (Герасимчук, 1909, с. 47–48).

Напередодні сейму, під час роботи якого планували підняти питання про переговори з Москвою та козаками, розгорнулася справжня полеміка між прибічниками різних векторів зовнішньої політики РП. Прихильники домовленостей з Москвою в листі під назвою «Політичний дискурс перед Великим сеймом у Варшаві, з ким важливіше миритися: з москвином чи зі шведами» вказували, що для РП вигідніше укласти договір з царем. У памфлеті стверджено, що Річ Посполита не зможе протистояти царській армії навіть спільними силами з козаками і татарами, й аргументовано, що мир із Московською державою допоможе повернути Литву і Лівонію, а «союз наш з Москвою поверне нам козацтво» й принесе «полегшення з козаками» (Ochmann-Staniszevska, 1989, s. 213–216). Натомість у записці «*Speculum* [дзеркало (лат.) – А. Б.] правдивих синів коронних» її автори просили маршалка сейму укласти угоди з козаками, «бо вони самі цього вимагають» (Ochmann-Staniszevska, 1989, s. 217–219).

За і проти: аргументи познанського воєводи Яна Лещинського щодо доцільності укладення угоди з Військом Запорізьким. Особливої уваги з-поміж радників короля і, так би мовити, його експертів в українських справах заслуговує познанський воєвода Ян Лещинський. Його пропозиції вирішення українського питання цікаві тим, що в них відображено дуалізм тогочасної політики Корони Польської: з одного боку, прагнення зберегти й територіально розширити Річ Посполиту, з іншого – визнання доцільності й неминучості позитивних змін у її політиці щодо України. 11 лютого 1658 р. у листі з Берліну до великого коронного маршалка Є. С. Любомирського Я. Лещинський здійснив загальний аналіз тогочасного стану польсько-українських відносин. Він стверджував, що серед інших заходів назустріч Війську Запорізькому «потрібно спочатку оголосити “*generali amnestia* (загальну амністію)” для повсталих козаків». Водночас він виступив проти спроб козаків

отримати від Речі Посполитої статус окремої «держави в державі» на зразок того, який Іспанія надала Голландії або який мали окремі кантони Швейцарської конфедерації через недовіру козаків до своїх протекторів й орієнтацію в розбудові своєї держави насамперед на власну військову силу: «Химерою і байками є те, що козаки бажають бути голландцями або швейцарцями, [бо] кожен із цих народів має інші *commoditates locorum* (місцеві умови)...». Я. Лещинський вважав, що козаки захочуть бути незалежними, а тому кожен їхній протектор матиме резонні підстави сумніватися в їхній 100-відсотковій відданості та лояльності: «Козаки ж *et loco* (натомість) не можуть *per se sine tuitione subsistere* (існувати по суті без захисту) і кому би і коли б то не піддалися під протекцію, для кожного *suspecti* (підозрілими) будуть...» (Kubala, 1922, s. 544–545). Я. Лещинський стверджував, що козаки повинні мати ті самі привілеї, що й громадяни Великого князівства Литовського – призначати своїх урядників, обирати членів сейму й «вони становитимуть окремий орган всередині організму самої республіки [ас *particulare corpus in ipso reipublicae corpore constituent*]]» (Герасимчук, 1994, с. 92).

Відповіддю Я. Лещинського на пропозиції прибічників миру з Москвою став датований 2 липня 1658 р. лист під назвою «Мир із ким? Зі шведом, з козаками чи з Москвою?» в якому автор зазначав, що ці договори не виключають один одного, але найважливішою є угода з козаками, бо вона змусить Швецію та Москву укласти мир із РП. Умови козацької сторони він вважав прийнятними для Корони Польської, хоча релігійні питання, на його думку, потребували окремого вивчення. Під час переговорів із представниками царя одночасно з укладенням домовленостей з І. Виговським польські комісари мали дати зрозуміти, що РП не погодиться на угоду з Московською державою без повернення України під владу польського короля. Він також рекомендував їм категорично вимагати виведення московських військ із Литви та України (Герасимчук, 1994, с. 76–82).

Ян Лещинський запропонував нове раціональне бачення і конструктивне вирішення проблем у відносинах між Польщею і Україною. У листі з Берліну цей польський державний діяч почав з аргументів на користь потреби миру і єднання Польщі й України з одночасним укладанням миру з Московською державою і Швецією. В іншому місці свого листа він знову повернувся до теми доцільності укладення мирних угод «на кількох фронтах»: «Після козаків, – писав він, – вести переговори з Москвою, щоби не скандалізувала з козаками й ... не домовлялася зі шведами. Показати їм, що ми й так ніколи не домовилися [би] з ними (з московітами) без умови повернення козаків, при чому *non abhorremus a tractatione* (не відкидаємо переговорів) про успіх, *de facto* (фактично) не вигадуючи нереальних умов...». Лещинський вважав за потрібне, щоби Польща і козаки докладали зусиль «до того вести Москву», щоби заохочувати царя до воєн в іншому напрямку, «бо цар *gloriae cupidus* (прагне слави)».

Ян Лещинський піддав критиці дотогочасну політику свавілля значної частини польських шляхтичів на українських землях й назвав їхнє зневажливе ставлення до українців головною причиною війни Війська Запорізького проти Речі Посполитої: «Оскільки *hucusque* (досі) мир з ними не укладено, не козаки, а ми винуваті, [бо] *superbe* (зверхньо) трактували їх не як людей і *imparitarem* (ганебно) ставилися до них не тільки *infra nos* (як до нижчих відносно себе), а й *infra humanitatem* (гірше,

ніж до людей). Пан Бог, однак, показав, що вони є такими самими людьми, якими є інші, і покарав *superbiam nostram* (нашу погорду), що вони *merentur aestimationem magnam, maiorem* (заслужують на велику і більшу оцінку), ніж усі ті, котрі *Regi et Regno serviliter* (як раби короля і королівства), *nulla addita libertatis clausula* (нічого не додали до розуміння свободи), *alieno* (іноземцям) піддавалися [тут Лещинський мав на увазі тих представників польської шляхти, які перейшли на бік короля Швеції – А. Б.] – вони (козаки) так *pertinaciter* (вперто) переймалися своїми вольностями, що їм *maluerat exciadi* (надавали перевагу), аніж тому, щоб *sine libertate vivere* (жити без свободи). То це нас треба сприймати як *inferiores* (нижчих), [бо] коли вони [боролися] *pro libertate* (за свободу), ми *pro impotenti dominio pugnabamus* (боролися за неконтрольоване панування)».

Особливо важливо, що познанський воєвода визнав: українці з об'єкта прагнули стати суб'єктом міжнародної політики, чому сприяло прискорення процесів національного самоусвідомлення і державотворчі процеси у козацькій державі. Я. Лещинський констатував, що бажання самоідентифікації українців як окремого народу в РП було сприйнято з нерозумінням і він розцінив його, як «скандальне» питання: «Бажання їх, як розповів пан Теодозій під час розмови, не стільки є, скільки видаються важкими. Пунктом, який видається скандальним, є те, що **вони хочуть бути *gens seorsiva* (окремою нацією) і мати своїх керівників** [виділено мною – А. Б.]. І дійсно, менше всього для нас було би треба *scindere se in nationes et per consequens factionibus semper Rpaе nocivis aperiite viam* (розділити себе на нації і в результаті поділу на фракції назавжди відкрити шкідливий шлях Речі Посполитій), однак я не розумію [потреби] розриву. Дозволити [можна], однак, аби така унія була, як литовська, аби народ над народом не мав прерогативи, тільки *ordinem receptum* (отримував накази), бо *per ordinem conservantur Regna, alias in praseminentibus* (королівства зберігають за наказами, інші [залишаються] в первісному стані), а в *novis* (нових) особливо швидко *exoriretur confusio* (виникає безлад)». Лещинський вважав, що до укладення угоди КП з Військом Запорізьким не потрібно залучати як гарантів її виконання сторонніх посередників, маючи на увазі, найімовірніше, тогочасну Московську державу: «Іншою особливо потрібною справою вважаю навіть найсвятобливіших *externos principes* (іноземних володарів) не залучати як гарантів».

Познанський воєвода висловив впевненість у тому, що, з огляду на належність поляків як католиків і українців як православних до єдиної християнської релігії з однаковими догматами віри, релігійні непорозуміння між ними вдасться владнати, а вимогу козацьких еліт скасувати унію пропонував залишити для обговорення та вирішення теологам, а не політикам: «Щодо релігії, то *ritus graecus diversus a Romano non damnat religionem* (грецький обряд, відмінний від римського, не засуджує [католицьку] релігію), колишні *articuli fidei non discrepant* (догмати віри не відрізняються). ... Для себе це [питання] залишаю для конференцій з теологами; у кожному разі ці переговори почали перед війною і [вони би тривали], якби не зашкодила війна і продовжував жити покійний канцлер, який почав ці переговори. Унії скасувати не можемо, але можемо знайти [інший] спосіб» (Kubala, 1922, s. 542–544).

Проте аргументи Я. Лещинського почули не всі. В ігноруванні інтересів молодшої української козацької держави частиною промосковських сенаторів далася

взнаки їхня виразна політична недалекоглядність й недооцінка загрози Москви для Польщі та України у той час.

Шляхта між намірами реставрації нерівноправності й ідеями реформації формули взаємин. Незважаючи на прагнення знайти сприйнятливі компроміси й досягнути важливої геополітичної співдружності між двома державами, політичні еліти Корони Польської не могли позбутися важливого «комплексу власника». Головною передумовою для реалізації ідеї геополітичного партнерства неминуче поставало питання про «реституцію майна» – повернення у власність польських шляхтичів земель та маєтків, які вони втратили унаслідок поразок і відступів польської армії з території України та її опанування Військом Запорізьким.

Аналізуючи ставлення шляхти Корони Польської до ідеї повернення України у підданство короля, треба зазначити, що вона була готова підтримати плани укладання політичних угод королем Яном Казимиром від імені КП з Військом Запорізьким, якби козацька старшина погодилася: 1) повернути землі польської шляхти; 2) зупинити територіальне розширення козацької України.

Відомий дослідник періоду Хмельниччини Л. Кубаля слушно визнав, що головною причиною підтримки польськими шляхтичами ідеї повернення України під владу РП було їхнє прагнення «повернути маєтки, які зайняли козаки» (Kubala, 1922, s. 84).

Очевидно, включення вимоги про повернення майна польській шляхті до переліку вимог короля Польщі до І. Виговського спричинили не «приватновласницькі інстинкти» й прагнення «повернути раніше присвоєне». Король Польщі і сенатори чудово усвідомлювали: якщо цієї умови не буде внесено до тексту їхньої майбутньої угоди з Військом Запорізьким і її не приймуть І. Виговський та генеральна старшина козацької держави, угоду ніколи не ратифікує сейм шляхетських депутатів, які при її схваленні та підтримці враховуватимуть не державні інтереси як визначальні й імперативні для них, а насамперед власні соціальні запити й матеріальні та станові потреби.

Водночас ідею порозуміння Речі Посполитої з Московською державою активно підтримала частина шляхти Волині (детальніше див.: Довбищенко, 2008). В інструкції, переданій в січні 1657 р. польському послові до хана, було стверджено, що «шляхта Князівства Литовського і ті, котрі в Україні маєтки мають, бачучи, що козаки з Москвою тими маєтками володіють і довіряючи московським обіцянкам, що за допомогою Москви вони можуть повернутися в Україну до своїх маєтків, будуть домагатися на сеймі, щоб ми конче помирилися з Москвою» (Кордуба, 1911, 5, с. 428).

Тоді ж інша частина шляхти РП, переважно з-поміж етнічно змішаних родин або остаточно не полонізованих сімейств України, підтримала ідею досягнення порозуміння між Коронаю Польською і Україною та плани повернення України під владу короля Польщі. Суттєво порозуміння Речі Посполитої з Військом Запорізьким гальмувала навіть не польська шляхта, а ті впливові представники литовських шляхетсько-магнатських родів, які або були підкуплені агентами Московської держави, або просто боялися, що у відповідь на спробу повернення України до складу Речі Посполитої Московська держава відреагує війною, основний удар якої буде скеровано проти Литви (Герасимчук, 1909, с. 49–50).

Отже, Угода з Московською державою у 1654 р. не виправдала тих сподівань, які покладали на неї Б. Хмельницький та представники української генеральної козацької старшини. Сумнівну ефективність домовленостей з Москвою усвідомили також у Варшаві. Спільні виклики і загрози неминуче підштовхували політичні еліти України і Польщі до обговорення актуальних проблем у відносинах між ними. Пошук стратегічних союзників спонукав як Б. Хмельницького та І. Виговського, так і короля та інших державних діячів Польщі шукати спільні пункти дотику, пропонуючи свої аргументи й шляхи для досягнення бажаного порозуміння.

Для політичних еліт Польщі, як і України чи інших країн, був типовим поділ на різні групи інтересів та впливів, які визначали головні напрями й пріоритети формування внутрішньої та зовнішньої політики держави. Водночас для кожного з угруповань було типовим власне бачення національних та державних інтересів і власні мотивації доцільності чи недоцільності планування та реалізації конкретних політичних намірів. Особливо важливими для прискорення розробки проекту майбутньої Гадяцької угоди були ініціативи короля Польщі, які, однак, певний час гальмували або принаймні стримували представники промосковської шляхти. Ситуативні зовнішні виклики та загрози державній безпеці Речі Посполитої й аргументи прихильників ідеї польсько-українського зближення стали визначальними чинниками, що спонукали сенат, сейм та інші центри прийняття важливих політичних рішень підтримати намір укладання угоди з Військом Запорізьким на засадах рівності й взаємовигідного партнерства, чого не було втілено у Зборівському мирі 1649 р. й згодом у Білоцерківській угоді 1651 р.

Від початку ініціювання переговорного процесу в політичних поглядах представників польських еліт, як і українських, утім, не було єдності у баченні перспектив українсько-польських відносин. Аналіз аргументів представників різних політичних середовищ Корони Польської дає підстави стверджувати, що від перших ініціатив досягнення мирних домовленостей з Б. Хмельницьким відбувся більш чи менш чітко виражений поділ польської державної еліти на прихильників і прихованих або відвертих опонентів укладання угод між Річчю Посполитою і Військом Запорізьким. Проте поступово у поглядах репрезентантів польських владних еліт відбулася еволюція, на яку вплинули різні чинники. Смерть згаданого гетьмана, якого в Польщі вважали головним винуватцем дезінтеграційних процесів, трохи згладдила «градус напруги». Обрання гетьманом Війська Запорізького І. Виговського, щодо якого у Польщі утвердився імідж прихильника ідеї повернення України до складу Речі Посполитої, сприяло певному спадові цього напруження в тогочасних польсько-українських взаєминах. Під впливом короля Польщі переважна більшість сенаторів Речі Посполитої підтримала ідею відновлення союзу з Військом Запорізьким і більш чи менш явно змінила промосковську орієнтацію та виявила готовність до політичного зближення з українським козацвом – це зробили навіть ті з них, які від 1648 р. брали активну участь у війні проти Війська Запорізького. Як наслідок, перший, підготовчий етап до укладання Гадяцької унії забезпечив формування сприятливих передумов для схвалення польськими політичними елітами пропозицій короля Польщі щодо укладання угоди про союз Речі Посполитої з Військом Запорізьким.

ЛІТЕРАТУРА І ДЖЕРЕЛА

Акты, относящиеся къ исторіи Южной и Западной Россіи, собранные и изданные археографическою комиссією (Т. 3: 1638–1657). Санктпетербургъ: Въ типографіи П. А. Кулиша.

Архивъ Юго-западной Россіи, издаваемый комиссією для разбора древнихъ актовъ, состоящей при Киевскомъ, Подольскомъ и Волынскомъ генерал-губернаторе. (1908). (Ч. 3. Т. 6: Акты Шведскаго Государствен. Архива, относящиеся къ исторіи Малороссіи (1649–1660 гг.)). Київ: Типографія Императорскаго Университета Св. Владиміра.

Величко, С. (1991). *Літопис*: у 2 т., 2. (О. В. Мишанич, відп. ред.; В. О. Шевчук, пер. з книжн. укр. мови, комент.). Київ: Дніпро.

Газін, В. (2012). Станіслав Казімеж Беневскій в польсько-українському політичному діалозі другої половини 50-х рр. XVII ст. *Проблеми історії країн Центральної та Східної Європи: зб. наук. праць*, 3. Кам'янець-Подільський, 103–110.

Герасимчук, В. (1909). Виговщина і Гадяцький трактат. *Записки Наукового товариства імені Шевченка*, 89, 46–71.

Герасимчук, В. (1994). *Матеріали до історії козаччини XVII віку*. Львів.

Довбищенко, М. (2008). *Волинська шляхта у релігійних рухах (кінець XVI – перша половина XVII ст.)*. Київ: ПП Сергійчук М. І.

Кордуба, М. (упоряд.). (1911). *Матеріяли до історії української козаччини*. (Т. 5: Акти до хмельниччини (1648–1657)). Львів: Накладом Наукового товариства імені Шевченка.

Мицик, Ю. (упоряд.). (2015). *Джерела з історії Національно-визвольної війни українського народу 1648–1658 рр.*: в 4 т. (Т. 4: (1655–1658)). Київ.

Новицький, І. (1995). Адам Кисіль, воєвода київський. *Коли земля стогнала*. Київ: Наукова думка, 319–382.

Памятники, изданные Киевскою Комиссією для разбора древнихъ актовъ. (1898). 2-е изд. (Т. 3. Отд. 3: Материалы для исторіи Малороссіи). Киев, 154–355.

Переводи в списках с польских листов, привезенных Никиным в Москву от Ив. Выговского): 1) лист польского короля Яна Казимира; 2) лист его же к польскому посланнику Казимиру Биневскому; 3) ему же от канцлера коронного Корытинского; 4) ему же от кн. Чарторизского, воеводы Волынского; 5) ему же от Чонхайского, чашника Киевского). *Российский государственный архив древних актов в Москве (РГАДА)*. Ф. 229 (Малороссийский приказ). Оп. 1. 1655–1657 (7163–65) гг. Д. 17. Л. 68–79.

Перналь, А. Б. (2013). *Річ Посполита двох народів і Україна: дипломатичні відносини 1648–1659*. Київ.

Плохій, С. (2009). *Гадяцька унія 1658 року: контрверсії минулого і сучасність. Збірник статей за матеріалами Міжнародної наукової конференції «Гадяч 1658: творення міфу»*. Гадяч, 5–23.

Смолій, В., Степанков, В., Горобець, В., Чухліб, Т. (2016). *Гадяцький проект 1658 року. Дипломатія на «межі світу»: міжнародні відносини та зовнішня політика Української держави (XVII ст. – 1750-ті рр.)*. Київ: «Amehotep», 178–190.

Сохань, П., Брехуненко В. та ін. (редкол.). (2008). *Гадяцька унія 1658 року: зб. статей*. Київ.

Списки с переводов писем Хмельницкому от польских вельмож и др. РГАДА. Ф. 229. Оп. 1. 1657 (7165) июнь. Д. 22. Л. 1–107.

Юга, О. (2016). *Політична еліта Речі Посполитої та «Українська проблема»: пошук шляхів розв'язання (1648 – перша половина 1659 рр.)* [дис. ... канд. іст. наук, Кам'янець-Подільський національний університет імені Івана Огієнка]. Репозитарій: http://history.org.ua/LiberUA/YugaPolEI_2016/YugaPolEI_2016.pdf

Archiwum Polanieckie. Korespondencja biskupa Andrzeja Trzebickiego, dokumenty i akta publiczne rodziny Cieńskich oraz akta różne z lat 1611–1673. *Biblioteka Zakładu Narodowego im. Ossolińskich we Wrocławiu, Dział Rękopisów*. Sygn. akt 5808/III, k. 68–69.

Besala, J. (1983). *Wielcy hetmani Rzeczypospolitej*. Warszawa: Krajowa Agencja Wydawnicza.

Czaplinski, W. (1957). Proby reform państwa w czasie najazdu szwedzkiego. *Polska w okresie drugiej wojny polnocnej 1655–1660, 1*. Warszawa: Państwowe wydawnictwo naukowe, 303–329.

Dąbrowski, J. (1996). Polsko-moskiewskie rokowania pokojowe w 1658 roku. In J. Muszyńska, J. Wijaczko (red.). *Rzeczpospolita w latach Potopu*. Kielce, 91–108.

Dąbrowski, J. S. (2003). Przed «potopem». Senatorowie koronni wobec Kozaczyzny i Ukrainy w latach 1654–1655. *Zeszyty Naukowe Uniwersytetu Jagiellońskiego, 130*, 87–102.

Dąbrowski, M. (2015). *Szlachta Rzeczypospolitej wobec Kozaczyzny zaporoskiej w latach 1648–1659*. Białystok.

Guldon, Z. (1999). Stefan Czarniecki a mniejszości etniczne i wyznaniowe w Polsce. In W. Kowsalski (red.). *Stefan Czarniecki: żołnierz-obywatel-polityk*. Kielce, 86–110.

Kersten, A. (1973). Lubomirski Jerzy Sebastian. In A. Rostworowski (red.) *Polski Słownik Biograficzny, 18*, Wrocław, 14–19.

Kłaczewski, W. (2002). *Jerzy Sebastian Lubomirski*. Wrocław: Ossolineum.

Kroll, P. (2008). *Od ugody hadziackiej do Cudnowa. Kozaczyzna między Rzeczpospolitą a Moskwą w latach 1658–1660*. Warszawa.

Kubala, L. (1917). *Wojna brandenburska i najazd Rakoczego w roku 1656 i 1657*. Lwów: H. Altenberg, G. Seyfarth, E. Wende i Sp.; Warszawa: Gebethner i Wolf.

Kubala, L. (1922). *Wojny duńskie i pokój oliwski 1657–1660*. Lwów: Księgarnia Wydawnicza H. Altenberga.

Kubala, L. (1924). *Jerzy Ossoliński*. 2 wyd. popr. i uzupeł. przez autora. Warszawa: Księgarnia Zakładu Narodowego im. Ossolińskich.

Nouers, P. (1859). *Lettres de Pierre Des Noyers secrétaire de la reine: de Pologne Marie-Louise de Gonzague pour servir a l'histoire de Pologne et de Suède de 1655 a 1659*. Berlin: B. Behr.

Ochmann-Staniszevska, S. (oprac.). (1989). *Pisma polityczne z czasów panowania Jana Kazimierza Wazy 1648–1668: publicystyka, eksorbitancje, projekty, memoriały, 1*. Wrocław; Warszawa; Kraków, Gdańsk; Łódź.

Rawita Gawroński, F. (1907). *Poselstwo Bieniewskiego: od śmierci B. Chmielnickiego do umowy Hadziackiej*. Lwów: nakł. Księgarni H. Altenberga.

Topolski, J. (red.). (1981). *Wielkopolski Słownik Biograficzny*. Warszawa; Poznań: Państwowe Wydawnictwo Naukowe.

Wierzbicki, L. A. (2017). *Senatorowie koronni na sejmach Rzeczypospolitej*. Warszawa: Wydawnictwo Sejmowe.

Welykyj, A. G. (Coll.). (1963). *Litterae Nuntiorum Apostolicorum Historiam Ucrainae Illustrantes (1550–1850)* (Vol. 9: (1657–1659)). Romae.

REFERENCES

Akty, odnosyashiesia k istorii Yuzhnoi i Zapadnoi Rossii, sobrannye i izdannye arkeograficheskoiu kommissieiu (T. 3: 1638–1657). Sanktpeterburg: V tipografii P. A. Kulisha (in Russian).

Arkhiv Yuho-zapadnoi Rossii, izdavaemyi komissieiu dlia razbora drevnikh aktov, sostoiashchei pri Kievskom, Podolskom i Volynskom heneral-hubernatore. (1908). (Ch. 3. T. 6: Akty Shvedskaho Hosudarstven. Arkhiva, odnosyashchiesia k istorii Malorossii (1649–1660 hh.)). Kiev: Tipohrafiia Imperatorskaho Universiteta Sv. Vladimira (in Russian).

Velychko, S. (1991). *Litopys: u 2 t., 2* (O. V. Myshanych Ed.; V. O. Shevchuk, Trans.). Kyiv: Dnipro (in Ukrainian).

Hazin, V. (2012). Stanislav Kazimiezh Bienievskiy v polsko-ukrainskomu politychnomu dialozi druhoi polovyny 50-kh rr. XVII st. *Problemy istorii krain Tsentralnoi ta Skhidnoi Yevropy: zb. nauk. prats'*, 3. Kamianets-Podilskiy, 103–110 (in Ukrainian).

Herasymchuk, V. (1909). Vyhovshchyna i Hadiatskyi traktat. *Zapysky Naukovoho tovarystva imeny Shevchenka*, 89, 46–71 (in Ukrainian).

Herasymchuk, V. (1994). *Materialy do istorii kozachchyny XVII viku*. Lviv (in Ukrainian, Latin, Polish).

Dovbyshchenko, M. (2008). *Volynska shliakhta u relihiinykh rukhakh (kinets XVI–persha polovyna XVII st.)*. Kyiv: PP Serhiichuk M. I. (in Ukrainian).

Korduba, M. (Comp.). (1911). *Materialy do istorii ukrainskoi kozachchyny* (T. 5: Akty do khmelnychchyny (1648–1657)). Lviv: Nakladom Naukovoho tovarystva imeny Shevchenka (in Ukrainian).

Mytsyk, Yu. (Comp.). (2015). *Dzherela z istorii Natsionalno-vyzvolnoi viiny ukrainskoho narodu 1648–1658 rr.: v 4 t.* (T. 4: (1655–1658)). Kyiv (in Ukrainian).

Novytskyi, I. (1995). Adam Kysil, voievoda kyivskiy. *Koly zemlia stohnala*. Kyiv: Naukova dumka, 319–382 (in Ukrainian).

Pamiatniki, izdannye Kievskoiu Kommissieiu dlia razbora drevnikh aktov. (1898). 2-e izd. (T. 3. Otd. 3: Materialy dlia istorii Malorossii). Kiev, 154–355 (in Russian).

Perevody v spiskakh s polskikh listov, privezennykh Nikinyim v Moskvu ot Iv. Vygovskogo): 1) list polskogo korolia Yana Kazimira; 2) list ego zhe k polskomu poslanniku Kazimiru Binevskomu; 3) emu zhe ot kanclera koronnogo Korytinskogo; 4) emu zhe ot kn. Chartorizskogo, vovody Volynskogo; 5) emu zhe ot Chonkhaiskogo, chashnika Kievskogo). *Rossiiskii gosudarstvennyi arhiv drevnikh aktov v Moskve (RGADA)*. F. 229 (Malorossiiskii prikaz). Op. 1. 1655–1657 (7163–65) gg. D. 17. L. 68–79 (in Russian).

Pernal, A. B. (2013). *Rich Pospolyta dvokh narodiv i Ukraina: dyplomatychni vidnosyny 1648–1659*. Kyiv (in Ukrainian).

Plokhii, S. (2009). *Hadiatska uniiia 1658 roku: kontroversii mynuloho i suchasnist: Zbirnyk statei za materialamy Mizhnarodnoi naukovoï konferentsii «Hadiach 1658: tvorennia mifu»*. Hadiach, 5–23 (in Ukrainian).

Smolii V., Stepankov V., Horobets, V., & Chukhlib, T. (2016). *Hadiatskyi proekt 1658 roku. Dyplomatiia na «mezhi svitu»: mizhnarodni vidnosyny ta zovnishnia polityka Ukrainskoi derzhavy (XVII st. – 1750-ti rr.)*. Kyiv: «Amenhotep», 178–190 (in Ukrainian).

Sokhan, P., Brekhunenko V. and others. (Eds.). (2008). *Hadiatska uniiia 1658 roku: zb. statei*. Kyiv (in Ukrainian).

Spiski s perevodov pisem Khmelnickomu ot polskikh velmozh i dr. *RGADA*. F. 229. Op. 1. 1657 (7165) iyun. D. 22. L. 1–107 (in Russian).

Yuha, O. (2016). *Politychna elita Rechi Pospolytoi ta «Ukrainska problema»: poshuk shliakhiv rozviazannia (1648 – persha polovyna 1659 rr.)*. [Candidat thesis, Kamianets-Podilskyi natsionalnyi universytet imeni Ivana Ohienka]. Kyiv. Repozytarii: http://history.org.ua/LiberUA/YugaPolEl_2016/YugaPolEl_2016.pdf (in Ukrainian).

Archiwum Polanieckie. Korespondencja biskupa Andrzeja Trzebickiego, dokumenty i akta publiczne rodziny CieŃskich oraz akta różne z lat 1611–1673. *Biblioteka Zakladu Narodowego im. OssoliŃskich we Wroclawiu, Dzial Rękopisów*. Sygn. akt 5808/III, k. 68–69 (in Polish).

Czaplinski, W. (1957). Proby reform panstwa w czasie najazdu szwedzkiego. *Polska w okresie drugiej wojny polnocnej 1655–1660, 1*. Warszawa: PaŃstwowe wydawnictwo naukowe, 303–329 (in Polish).

Dąbrowski, J. (1996). Polsko-moskiewskie rokowania pokojowe w 1658 roku. In J. MuszyŃska, J. Wijaczko (red.), *Rzeczpospolita w latach Potopu*. Kielce, 91–108 (in Polish).

Dąbrowski, J. S. (2003). Przed «potopem». Senatorowie koronni wobec Kozaczyzny i Ukrainy w latach 1654–1655. *Zeszyty Naukowe Uniwersytetu JagielloŃskiego, 130*, 87–102 (in Polish).

Dąbrowski, M. (2015). *Szlachta Rzeczypospolitej wobec Kozaczyzny zaporoskiej w latach 1648–1659. Bialystok* (in Polish).

Guldon, Z. (1999). Stefan Czarniecki a mniejszoŃci etniczne i wyznaniowe w Polsce. In W. Kowsalski (red.), *Stefan Czarniecki: zlnierz-obywatel-polityk*. Kielce: Kieleckie Towarzystwo Naukowe, 86–110 (in Polish).

Kersten, A. (1973). Lubomirski Jerzy Sebastian. Rostworowski, A. (red.) *Polski Słownik Biograficzny, 18*. Wroclaw: PAN, 14–19 (in Polish).

Kłaczewski, W. (2002). *Jerzy Sebastian Lubomirski*. Wroclaw: Ossolineum (in Polish).

Kroll, P. (2008). *Od ugody hadziackiej do Cudnowa. Kozaczyzna między Rzeczpospolitą a Moskw w latach 1658–1660*. Warszawa (in Polish).

Kubala, L. (1917). *Wojna brandenburska i najazd Rakoczego w roku 1656 i 1657*. Lwów: H. Altenberg, G. Seyfarth, E. Wende i Sp.; Warszawa: Gebethner i Wolf (in Polish).

Kubala, L. (1922). *Wojny duŃskie i pokój oliwski 1657–1660*. Lwów: Księgarnia Wydawnicza H. Altenberga (in Polish).

Kubala, L. (1924). *Jerzy OssoliŃski*. 2 wyd. popr. i uzup. przez autora. Warszawa: Księgarnia Zakladu Narodowego im. OssoliŃskich (in Polish).

Nouers, P. (1859). *Lettres de Pierre Des Noyers secrétaire de la reine: de Pologne Marie-Louise de Gonzague pour servir a l'histoire de Pologne et de Suède de 1655 a 1659*. Berlin: B. Behr (in French).

Ochmann-Staniszevska, S. (oprac.). (1989). *Pisma polityczne z czasów panowania Jana Kazimierza Wazy 1648–1668: publicystyka, eksorbitancje, projekty, memoriały, 1*. Wrocław; Warszawa; Kraków, Gdańsk; Łódź (in Polish).

Rawita Gawroński, F. (1907). *Poselstwo Bieniewskiego: od śmierci B. Chmielnickiego do umowy Hadiackiej*. Lwów: nakł. Księgarni H. Altenberga (in Polish).

Topolski, J. (red.). (1981). *Wielkopolski Słownik Biograficzny*. Warszawa; Poznań: Państwowe Wydawnictwo Naukowe (in Polish).

Wierzbicki, L. A. (2017). *Senatorowie koronni na sejmach Rzeczypospolitej*. Warszawa: Wydawnictwo Sejmowe (in Polish).

Andrii BOLIANOVSKYI

Doctor of Historical Sciences (Dr hab. in History), Senior Research Fellow

Center for the Study of Ukrainian-Polish Relations

I. Krypiakevych Institute of Ukrainian Studies of NAS of Ukraine

ORCID: <http://orcid.org/0000-0003-4361-8313>

e-mail: andrii.bolianovskiy@gmail.com

DOI: 10.33402/up.2023-16-5-28

**THE POLITICAL PATH TO THE TREATY OF HADIACH:
THE MAIN ARGUMENTS AND MOTIVATIONS
OF THE STATE ELITES OF POLAND
(1657 – SUMMER 1658)**

The purpose of the article is to analyze the prerequisites of the Treaty of Hadiach for the then leaders of the Polish higher authorities. The contemporary realities and prospects of relations with the Zaporizhian Host in the Polish Crown and the goal pursued by the supreme leadership of this state during the preparation for its signing, as well as the perception of Ukraine in Poland, the ideas of Polish politicians about the contemporary realities and prospects of relations with the Cossack state, have been clarified. Different visions of the political elites of this state regarding the need to conclude agreements with the Ukrainian Cossacks were studied. Fundamental disagreements between the representatives of the ruling elite of the Polish Crown on the issue of agreements with the Zaporizhian Host, as well as the main inhibiting factors that stimulated or restrained the signing of the Hadiach Agreement in Poland, were clarified. The historical significance for the Polish-Lithuanian Commonwealth of practical efforts aimed at the implementation of the Treaty of Hadiach is characterized. The conclusions highlight the main foreign policy, domestic policy and other factors influencing the decisions of the ruling elites of Poland regarding the conclusion of the Agreement of Polish-Lithuanian Commonwealth with the Zaporizhian Host. It has been clarified that the initiatives of the King of Poland were especially important for accelerating the development of the Treaty of Hadiach project, which, however, for a certain time were inhibited or at least restrained by representatives of the pro-Moscow nobility. It is asserted that situational external challenges and threats to the state security of the Polish-Lithuanian Commonwealth became the determining factors that prompted the Senate, Diet and other

centers of important political decision-making to support the idea of concluding an agreement with the Zaporizhian Host. Under the influence of the king of Poland, the vast majority of senators of the Commonwealth supported the idea of restoring the alliance with the Zaporizhian Host and more or less clearly changed their pro-Moscow orientation and showed readiness for political rapprochement with the Ukrainian Cossacks – moreover, even those of them who, from 1648, took active participation in the war against the Zaporizhian Host. As a result of this, the first, preparatory stage for the conclusion of the Treaty of Hadiach, ensured the formation of favorable conditions for the approval by the Polish political elites of the previous points and the first version of the future agreement in Hadiach.

Keywords: Poland, Ukraine, the Zaporizhian Host, political elites, the Treaty of Hadiach.